

Synchronie en diachronie in de Nederlandse zinsbouw

Jeroen van Craenenbroeck
KU Leuven/CRISSP/Meertensinstituut
jeroen.vancraenenbroeck@kuleuven.be

1 Inleiding

In mijn bijdrage heb ik betoogd dat het voor de synchrone studie van de Standaardnederlandse zinsbouw een aanzienlijke meerwaarde zou betekenen om bevindingen uit de dialectsyntactische literatuur in rekening te brengen, zowel wat betreft de beschrijving als wat betreft de theoretische analyse van morfosyntactische fenomenen uit de standaardtaal. In haar reactie op mijn stuk vestigt Reinhild Vandekerckhove de aandacht op een aspect dat bij mij geheel onderbelicht bleef, met name de diachrone dimensie. Ze beargumenteert—mijns inziens geheel terecht en op overtuigende wijze—dat de studie van dialecten ook tot een dieper inzicht kan leiden in processen van taalverandering in het Nederlands. Ter ondersteuning van die stelling haalt ze twee casussen aan: één waarbij dialectgeografische patronen uitsluitel kunnen geven over de historische ontwikkeling van een morfosyntactisch kenmerk (de vorm van het pronomen van de tweede persoon enkelvoud), en één waarbij dergelijke patronen ons toelaten uitspraken en voorspellingen te doen over aan de gang zijnde veranderingsprocessen (expletieve voegwoorden in vraagwoordvragen en relatiefzinnen).

Het moge duidelijk zijn dat de twee artikels een hoge mate van complementariteit vertonen: allebei bezigen ze de deugden van dialectologisch onderzoek voor de studie van het Nederlands, maar ze doen dat vanuit twee verschillende invalshoeken. Die complementariteit zal ook de leidraad vormen doorheen dit weerwoord, waarin ik wil laten zien dat het synchroon-theoretische en het diachroon-geografische perspectief een mooie aanvulling vormen op elkaar. Ik bespreek daarbij twee kwesties uit het artikel van Vandekerckhove: het ontstaan van voegwoordvervoeging en het gebruik van expletieve voegwoorden in vraagwoordvragen en relatiefzinnen.

2 Het ontstaan van voegwoordvervoeging

Bij het uitwerken van de tweede casus in mijn artikel werk ik vanuit het ongerijmde naar een analyse van het fenomeen van voegwoordvervoeging in de Nederlandse dialecten. Na eerst een reeks mogelijke analyses te verwerpen, kom ik uiteindelijk tot de conclusie dat voegwoordvervoeging de manifestatie is van een formele congruentierelatie tussen het onderwerp en het voegwoord. De analyses waar ik me tegen afzet gaan uit van fonetische prolepsis (Beckerling Vinckers 1872), syntactische prolepsis (Van Haeringen 1958), en analogie (De Vogelaer and Van Der Auwera 2010). Vandekerckhove merkt in dat verband op dat ik onvoldoende een onderscheid maak tussen de ontstaansgeschiedenis van voegwoordvervoeging enerzijds en voegwoordvervoeging als synchroon proces anderzijds. Zij ziet wel degelijk brood in analogie met geïnverteerde werkwoorden als ontstaansbodem voor voegwoordvervoeging: “Valt het uit te sluiten dat voegwoordcongruentie zich in eerste instantie analogisch met de besproken werkwoordcongruentie in inversie ontwikkeld heeft, maar vervolgens in sommige dialecten in een uiterst beperkt aantal opzichten is gaan divergeren van de congruentie van werkwoorden?”. Ze wordt hierin bijgetreden door de reviewer voor *Nederlandse Taalkunde*, die het als volgt stelt: “Het voegwoord gaat zich gedragen als het werkwoord maar gaat vervolgens iets extra’s doen.” Hij/Zij trekt deze lijn van redeneren trouwens door naar de syntactische prolepsis-analyse van Van Haeringen (1958), met name wanneer we die analyse opvatten “als een strategie die uiteindelijk heeft geleid tot een gegrammaticaliseerde eigenschap van de grammatica, in de vorm van voegwoordcongruentie”.

Ik ben het met beide collega's volmondig eens: mijn argumentatie tegen de bestaande literatuur over voegwoordvervoeging betref de validiteit van die benaderingen voor de analyse van voegwoordvervoeging als synchroon proces in de grammatica van de Nederlandse dialecten die dit fenomeen vertonen. In dat verband blijf ik achter de conclusies van mijn eerdere stuk staan: de feiten en argumenten die ik aanhaal laten mijns inziens zien dat geen van de drie genoemde analyses erin slaagt om voegwoordvervoeging als synchroon morfosyntactisch proces te analyseren, en dat de congruentie-analyse in dat opzicht een stap voor heeft (zie ook Van Koppen (2017), Haegeman and Van Koppen (2012) voor een meer gedetailleerde bespreking van die benadering). Maar dat neemt niet weg dat deze analyses erg succesvol kunnen zijn—en allicht succesvoller dan de congruentiegebaseerde benadering—in het verklaren hoe dit curieuze fenomeen ontstaan is en waarom het de kenmerken vertoont die het vertoont. Synchroon en diachronie zijn hier dus eens te meer complementair: het is net door de combinatie van de twee benaderingen dat we tot een dieper inzicht in het onderzochte fenomeen komen.

3 Expletieve voegwoorden

Vandekerckhove laat in haar artikel zien dat er een verschil is in spreiding tussen het gebruik van zogenaamd expletief *dat* in vraagwoordvragen, zoals in (1a), en dat in relatiefzinnen, zoals in (1b): het eerste type is veel wijder verbreid dan het tweede, dat bijna uitsluitend voorkomt in delen van de provincies Oost-Vlaanderen en Antwerpen. Dat dialectgeografische verschil gebruikt Vandekerckhove vervolgens om (correcte) voorspellingen te doen over aan de gang zijnde processen van taalverandering: het eerste type expletief *dat* vindt veel makkelijker ingang in de supraregionale omgangstaal in Vlaanderen dan het tweede.

- (1) a. Ik vraag me af wie **dat** Elias gezien heeft.
b. de man die **dat** Elias gezien heeft

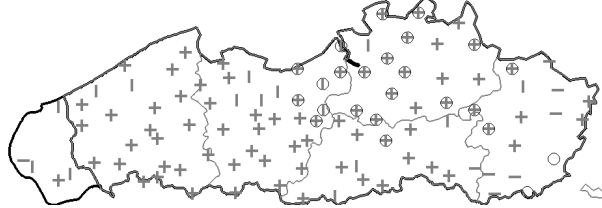
Het dialectgeografische contrast tussen (1a) en (1b) roept echter ook voor de synchroon-theoretische taalkundige vragen op: waarom zijn expletieve voegwoorden in relatiefzinnen meer gemarkeerd dan in vraagwoordvragen? Hoewel het in dit korte weerwoord niet de bedoeling kan zijn om hier diep op in te gaan (zie Boef 2012 voor uitgebreide bespreking), zou een mogelijke hypothese kunnen uitgaan van de morfologie van de zinsinleider in de twee voorbeelden in (1). In (1a) is die inleider een *w*-woord (een vragend voornaamwoord) en in (1b) een *d*-woord. Aangezien het declaratieve voegwoord in het Nederlands ook uit het *d*-paradigma komt, zou het gebruik van expletief *dat* in (1b) als dubbelop kunnen worden beschouwd. Formeler uitgedrukt, beide morfemen lexicaliseren dezelfde kenmerken, wat weinig economisch en dus te vermijden is. Deze eenvoudige—en toegegeven: enigszins schetsmatige en intuïtieve—hypothese maakt een directe voorspelling: in relatiefzinnen die ingeleid worden door een *w*-woord zou het gebruik van expletief *dat* even frequent moeten zijn als in (1a). Een voorbeeld van een dergelijke relatiefzin is de locatieve relatief in (2).

- (2) de bank waar **dat** Elias op zit

Aangezien deze constructie ook deel uitmaakte van de binnen het SAND-project uitgevoerde interviews, kunnen we de drie constructies in (1)–(2) rechtstreeks met elkaar vergelijken. Het resultaat van die vergelijking is te zien in Figuur 1. Deze kaart laat duidelijk zien dat het gebruik van expletieve voegwoorden in locatieve relatiefzinnen dezelfde brede geografische spreiding kent als het gebruik van dergelijke voegwoorden in vraagwoordvragen. Dat lijkt te suggereren dat het de morfologie van de zinsinleider is die een beslissende rol speelt in het gebruik van expletieve voegwoorden, eerder dan het zinstype.

Zoals hierboven aangegeven is het echter niet de bedoeling van dit artikel om een analyse te verschaffen van het gebruik van expletieve voegwoorden in de dialecten van Vlaanderen. Het ging me veel meer om de opnieuw vruchtbare en complementaire wisselwerking die er bestaat tussen het diachrone en het synchrone perspectief op dezelfde verzameling taalfeiten.

- expletief voegwoord in vraagwoordvraag
- o expletief voegwoord in niet-locatieve relatiefzin
- l expletief voegwoord in locatieve relatiefzin

Figuur 1: Expletieve voegwoorden in vraagwoordvragen en relatiefzinnen (Barbiers et al. 2006)

4 Conclusie

Als er één les te trekken valt uit deze interactie tussen Reinhild Vandekerckhove en mezelf, dan is het wel dat dialectgegevens en dialectologisch onderzoek een zeer groot potentieel bieden voor taalkundigen allerhande. Ik citeer dan ook met instemming de slotzin uit Vandekerckhoves stuk: “De conclusie is dus dat kennis van dialectvariatie en dialectgeografie niet alleen nuttig is voor de synchrone studie van de (Standaard)Nederlandse zinsbouw, (..) maar (..) evenzeer voor de studie van (syntactische) taalverandering en taalnormverandering.”

Referenties

- Barbiers, Sjef, et al. 2006. *Dynamische syntactische atlas van de Nederlandse dialecten (dynasand)*. Meertens Institute. www.meertens.knaw.nl/sand/.
- Beckerling Vinckers, J. 1872. Phonetische voorbarigheid, een middel ter verklaring van smijns. *Taal en Letterbode* 3:165–171.
- Boef, Eefje. 2012. Doubling in relative clauses. Aspects of morphosyntactic variation in Dutch. Doctoral Dissertation, Universiteit Utrecht.
- De Vogelaer, Gunther, and Johan Van Der Auwera. 2010. When typological rara generate rarissima: analogical extension of verbal agreement in Dutch dialects. In *Rara & rarissima. Documenting the fringes of linguistic diversity*, ed. Jan Wolgemuth and Michael Cysouw, 47–74. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haegeman, Liliane, and Marjo Van Koppen. 2012. Complementizer agreement and the relation between T and C. *Linguistic Inquiry* 43:441–454.
- Van Haeringen, C.B. 1958. Vervoegde voegwoorden in het oosten. *Driemaandelijks blad* 10:115–124.
- Van Koppen, Marjo. 2017. Complementizer agreement. In *The Wiley Blackwell Companion to Syntax—Second Edition*, ed. Martin Everaert and Henk van Riemsdijk, 923–962. Wiley-Blackwell.